

In onderstaand artikel een boeiende bijdrage over de sporen van de VOC in Amsterdam. Peter Schumacher, geboren in 1933 op Borneo, Nederlands-Indië, is journalist, schrijver, fotograaf en radiomaker. Hij voer mee met de Indische Rondvaart door Amsterdam op 13 juni. Voor meer informatie, zie www.peterschumacher.nl

Resten van de VOC in Amsterdam

door Peter Schumacher

Aan het einde van de 16de en het begin van de 17de eeuw kende Nederland verschillende rederijen/compagnieën die handel dreven met verre overzeese gebieden. De Zeeuwen waren van meet af aan erg actief. Een ander klein en zeevarend land in Europa, Portugal, was al veel eerder naar het Verre Oosten gevaren om handel te drijven. De Portugezen hadden er al op verschillende plekken handelskantoren. Het was lucratieve handel, veelal specerijen, die door de Portugezen ondermeer in Antwerpen werden geveild.

In Amsterdam, Middelburg en Enkhuizen redeneerden men: wat de Portugezen kunnen moet voor Nederlandse rederijen en handelshuizen toch ook mogelijk zijn. Een aantal schepen voer af en bereikte in 1596 Bantam op Java. Die eerste tochten waren geen groot succes. De Portugezen concurrentie was niet gemakkelijk te verslaan. Een verenigd initiatief van alle handelscompagnieën in Nederland zou meer kansen bieden, zo dacht men. Maar de onderlinge concurrentie in Nederland was ook groot. Desondanks werd men het na moeizame onderhandelingen onder leiding van staatspensionaris Johan van Oldenbarnevelt in het voorjaar van 1602 eens en werd in Amsterdam de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) opgericht. Met een verzameld startkapitaal van rond 6 miljoen gulden pakte men de zaak breed en krachtig aan, maar het duurde nog wel 30 jaar voor dat er goed winst werd gemaakt.

Jan Pieterszoon Coen

De VOC begon pas echt geld op te leveren nadat de Nederlandse bewindvoerder van de maatschappij, Jan Pieterszoon Coen, in 1621 op de Molukse Banda Eilanden bijna de hele bevolking had uitgemoord en wat later op de noordkust van Java de stad Batavia had gesticht nadat hij de oude stad Jacatra in brand had laten steken.

J.P. Coen zoals afgebeeld boven de ingang van het Koninklijke Instituut voor de Tropen

Puur zakelijk bekeken heeft Coen in Oost-Indië (waarmee toen alle handelsgebieden ten oosten van De Kaap werden aangeduid) de grondslag gelegd voor een imperium waardoor Nederland een wereldmogendheid werd. De VOC heeft zo bijgedragen aan die prachtige Gouden (17de) Eeuw. Maar, zo luidt de vraag heden te dagen: moet Coen daarvoor in Amsterdam, waar hij niet eens vandaan komt (Hoorn 1587), zo uitgebreid worden geëerd? De hoofdstad telt niet minder dan vier stand- en borstbeelden van hem plus nog twee Coentunnels en een Coenhaven. En dan laat ik de enorme afbeelding van de man in een voor het publiek niet toegankelijk trappenhuis in het Tropeninstituut nog even buiten beschouwing.

Vreemd genoeg is Coen in zijn geboorteplaats Hoorn meer omstreden. Een paar jaar geleden voerde een plaatselijk comité fel campagne om dat beeld te vervangen voor een bekende Hoornse historische zeevaarder uit het verleden die geen bloed aan zijn handen had. Daar wilde het Hoornse stadsbestuur niet mee akkoord gaan, maar wel kwam er een bord bij het beeld waarin Coens wandaden niet onvermeld blijven.

In Amsterdam is er met Coen nooit veel aan de hand geweest. Die beelden vallen misschien te weinig op. Varend met een boot zijn er met moeite twee van de vier te zien: de stenen kop boven de ingang van het Koninklijk Instituut voor de Tropen, en die heel hoog aan de voorpui van het gebouw De Bazel, nu stadarchief vroeger hoofdkwartier van de Nederlandse Handelmaatschappij. Hij wordt hier geflankeerd door twee andere voormalige gouverneurs van Indië: generaal J.B. van Heutsz en Daendels.

Voor de volledigheid hierbij de andere twee plekken waar een stenen stand-, dan wel borstbeeld van Coen in de hoofdstad te bewonderen is: Aan de achtermuur van het Scheepvaarthuis aan de Buiten Bantammerstraat en een naast de noordelijke toegang tot de Beurs van Berlage.

Beeld van J.P. Coen aan de achterzijde van het Scheepvaarthuis.

In Amsterdam waren ze eind vorige eeuw overigens veel meer tegen een andere koloniale houwdegen, de zojuist genoemde generaal J.B. Benedictus van Heutsz. Zijn beeld werd zo'n 15 jaar geleden van het Amsterdamse Olympiaplein verwijderd wegens de moordpartijen die hij in Atjeh aanrichtte. Het Van Heutsz-Monument heet vanaf 2002 het Monument Indië-Nederland 1596-1945-1949, respectievelijk de jaren van de eerste contacten met Indië, de uitroeping van onafhankelijkheid en de soevereiniteitsoverdracht.

Meer VOC-sporen in Amsterdam

Er zijn in Amsterdam nog heel wat fysieke sporen van de VOC te vinden, zoals daar zijn het toenmalige Zeemagazijn van de Compagnie, nu het Scheepvaart Museum aan het Kadijksplein met een replica van een VOC-schip *Amsterdam*. Als het huidige scheepvaartmuseum indertijd in de 18de eeuw niet met zulke zware muren was gebouwd, dan had het er nu niet meer gestaan. In 1790 brandde het af, maar omdat de dikke muren bleven staan kon het weer worden opgebouwd. Sindsdien heeft het ook een witgepleisterde buitenmuur in plaats van veen bakstenen.

Verder hebben we dan natuurlijk nog het Oost Indisch Huis aan de Nieuwe Hoogstraat, dat vanaf een rondvaartboot helaas niet te zien is,.

Links : Nagebouwd VOC-schip bij het Scheepvaartmuseum in Amsterdam.

Rechts: Voormalig VOC-pakhuis in Oostenburg, Amsterdam, voormalig museum.

Wat is tot op de huidige dag de invloed op Amsterdam en de Amsterdammers geweest van al die exotisch handelswaren waarmee de VOC-schepen in de 17de en 18de eeuw terug kwamen van de kusten van Ceylon, India, Japan, China en Indonesië? Ondanks de aanwezigheid van tientallen boeken in het Nederlands, Engels en enkele andere talen over de VOC, is dié vraag nooit uitgebreid beantwoord. In verhouding hebben Roelof van Gelder en Lodewijk Wagenaar in *Sporen van de Compagnie. De VOC in Nederland (1988)* er nog het meeste aandacht aan besteed. Wat nu volgt is voor een groot deel aan dit boek ontleend.

Zoals gezegd sloeg de term 'Oost-Indisch' in VOC op alle gebieden ten Oosten van Kaap Hoorn, dus ook op Ceylon (nu Sri Lanka), India, China, Japan en Formosa (nu Taiwan) en met tal van andere rijkjes en sultanaten dat later Nederlands-Indië zou heten en weer later Indonesië. De producten die die VOC-schepen mee terugnamen werden in Nederland opgeslagen in pakhuizen en verhandeld. Er staan er nog een paar aan de Prins Hendrikkade. Daar achter liggen ter zaliger nagedachtenis van de VOC ook nog de Peperstraat en de Foeliestraat.

De VOC deed binnen "Oost-Indië" overigens ook veel aan ruilhandel. Zijden stoffen en porcelein uit China naar Ceylon en kruidnagelen van de Molukken naar Japan, dat soort dingen. Daarnaast investeerde de Compagnie in de bouw van handelsposten en was het veel geld kwijt aan gewapende strijders die te land en te zee de VOC-belangen dienden te verdedigen.

Deze eerste contacten met “Indië” hadden op het dagelijks leven in Amsterdam in het begin van de 17de eeuw weinig ‘Indische’ invloed. Ja, de bedrijvigheid nam toe en steeds meer mensen kregen werk in de scheepsbouw, als zeeman als militair of zij traden in dienst van de VOC in tal van functies van boekhouder tot plaatselijk bewindvoerder hier of ergens in de Oost. De specerijen die de schepen mee terugnamen waren al wel enigszins bekend uit eerdere contacten met Europeanen (Spanjaarden, Portugezen, Britten maar ook Hollanders) van vóór dat de VOC in 1602 werd opgericht. Maar omdat die goederen nu in veel grotere hoeveelheden werden aangevoerd, werden ze steeds goedkoper, zodat ook de gewone man er gebruik van kon maken.

Weinig Oosterlingen in Nederlands straatbeeld

De VOC had in 1639 bepaald dat VOC-ers die in Indië met een lokale vrouw een gezin hadden gesticht niet met dat gezin naar Nederland mochten reizen. En het meenemen van Indonesische slaven naar Nederland werd al helemaal aan banden gelegd. Het gebeurde namelijk veel te vaak dat die bedienden hier door hun baas op straat werden gezet alsof het een oude stoel betrof. Die arme sloebers klopten dan aan bij de VOC om ondersteund of teruggebracht te worden. Afhankelijk van de status van een VOC-er mocht men wel één of meerdere slaven meenemen naar Nederland als tevoren als garantie de terugreis was betaald. Tussen slaven en Indonesische familie en nageslacht maakte de VOC niet veel onderscheid. Overkomst naar Nederland was niet gewenst. Wat een enkele keer gebeurde was dat een zoon uit een welvarend Indisch gezin voor zijn studie naar Nederland werd gezonden. Of die verplicht moesten terugkeren is niet duidelijk, maar erg veel ‘Indische jongens’, zoals ze eeuwen later werden genoemd, kunnen het niet geweest zijn. Dochters uit dergelijke gezinnen waren voorbestemd om in Indië met een zo wit mogelijk, rijke Hollandse heer te trouwen.

Wat was de drijfveer van die handelaren?

Wim Wennekes, auteur van boek *Gouden Handel*, doet een poging de drijfveer en de oorzaken te beschrijven waarom uitgerekend Nederlanders zulke wereldhandelsreizigers waren en in feite nog zijn: “Qua karakter hadden Nederlanders hun hebzuchtige, nieuwsgierige en avontuurlijke aard mee. Geen plaats zo ver, of zij zeilden erheen, desnoods met riskering van hun leven. Hoe gehecht zij ook aan hun geboortegrond waren, met het uitzicht op winst aarzelden zij niet huis en haard te verlaten, daarbij extra gedreven door de kans op (seksuele) avonturen. Ook wat dat laatste betreft spreken de geraadpleegde bronnen een duidelijke taal: nergens waren de vrouwen zo onkuis als ver van huis. In tal van landen maakten aan calvinistische preutsheid gewende Nederlanders kennis met ongeremde zeden, zinnenprikkelende technieken en lustversterkende middeltjes als duotra en opium. Het vooruitzicht op ongeremd seksueel verkeer gaf zeelieden en andere dienaren van de handel een bijkomende prikkel om naar de tropen te gaan en het zware leven daar vol te houden, een element dat in boeken over vaderlandse geschiedenis niet of nauwelijks naar voren komt.” Verder wijst Wennekes op de ‘ongebredelde hier aanwezige warenkennis’ en

concludeert dan: “Het uitzonderlijke bewustzijn van de waarde van grondstoffen werd hier gescherpt doordat in eigen bodem vrijwel geen delfstoffen zaten en het klimaat zich slechts leende voor de aanplant van een beperkt aantal gewassen. Meer dan elders was daardoor het oog van Nederlandse kooplieden gericht op wat vreemde landen te bieden hadden.”